

Лайтмотивни думи в поезията на Димчо Дебелянов

КОНСТАНТИН Г. ПОПОВ
(София)

Всеки поет ние отличаваме с едно главно качество, с един основен и генерален епитет, който го характеризира и представя пред света завинаги. Това съвсем не значи, че с този оценъчен епитет може да се изчерпи целият душевен мир на твореца, но все пак той е диференциалният признак, с който поетът е най-известен.

Няма изследовател или ценител на рано загиналия за отечеството през Първата световна война български поет Димчо Дебелянов, за който единодушно да не се твърди, че това е нашият найнежен поет. Лириката му излъчва изумителна мекота и дълбока чувствителност към човека и природата. Той е винаги съвременен и вълнуващ с високохудожествените стихове, изпълнени със светли мечти, с блянове за повече красота, радост и обич към близки и далечни, за повече слънчеви лъчи и пролетни цветя. Поетът вижда и тъмните страни на живота, страда от проклятия и ридания, от раздялата с обична майка и с бащина къща. Той възпява родния край с белоцветните вишни, любовта към своята „царкиня” и „сладостта на упойни треви”.

В божествената поезия на Д.Дебелянов реалност и романтика една нова поетическа действителност, която вълнува силно и ни прави съпричастни на едно велико изкуство.

„Дебелянов – по справедливите думи на Здравко Петров – преди всичко е лирик, и то съвършен лирик. Прави впечатление, че при него нищо не остарява и преди всичко поетическата форма и чистотата на емоциите” (Петров 1970: 6).

Поезията има много скрити ключове, но всички те не могат да отключат до край тайните на нейната дълбоко кодирана същност. И все пак един от важните ключове, за да се видят съществени черти от нейната поетика, са лайтмотивните думи, които са опорните стълбове на поетическата мисъл и представят главни те теми, основните идеи, вълнуващи поета и намиращи израз в отделните стихотворения. Те „засилват смисловото и емоционално звучение на думата” (Власов 1971:8). Белгийските автори на *”Общата риторика”* също изтъкват, че „Повторението на думата винаги увеличава нейния смисъл” (Дюбуа и др.1986:141).

От лайтмотивните думи ние виждаме кръга от интереси и образи, с които живее поетът. Ако за Христо Ботев например ключовите думи са свързани преди всичко с живота на бунтовника-поет за който най-голяма ценност имат свободата, борбата, Балканът, майката, героят, то при Димчо Дебелянов главни ключове са мечтата, любовата, животът в свободно време, жаждата за радост и щастие, блянът, които очертават нов поетичен свят, създаван и преживяван в съвсем други времена.

Естествено, че поетът принадлежи на своето време и се заразява от неговите идеи и теми, живее с тях, изразява своите виждания и чувства към тях. В поезията в зависимост от талант, психическа нагласа, личен характер, обществена среда, литературна школовка и др. той проявява и своя собствен избор на теми и образи, на основни думи, които експлицират неговия неповторим духовен мир. И един по-конкретен анализ на тези лайтмотивни думи в поезията на Д.Дебелянов ще даде по-точна представа за техния характер и мотивирано място в бисерните стихове, много от които са и винаги ще бъдат истински образец на най-високо изкуство.

Анализът на лайтмотивните думи се извършва в най-различен план в зависимост от многобройни фактори и съображения, сред които не на последно място стои и обемът на стихотворното поетово творчество. Така двадесетте стихотворения на Хр. Ботев дават прекрасна възможност да се разглеждат по-изчерпателно лайтмотивните думи (Попов 1990: 277-295), характерни за отделните стихотворения, както и тези, които са общи и които пронизват всички стихотворения, за да се направят и необходимите изводи. Стихотворенията на Д.Дебелянов, загинал едва 29-годишен, обаче са 130 на брой, и това прави анализа много по-труден, но не по-малко нужен и ефективен, за да се види с какви

главно лексикални средства се изграждат художествените образи. „Всяко стихотворение – казав Ал.Блок – е покривало, опънато върху остриетата на няколко думи. Тези думи светят като звезди” (Блок 1930: 63).

Макар лайтмотивните думи да са най-често срещани в художествения текст, е много важно да се посочи, че стилистиката на текста зависи и от крайно рядко срещаните думи, а дори и от това, което липсва в текста, което е чуждо поради един или други причини на автора. За да избягва употребата на отделни думи, художникът се ръководи от някои съображения, изразяващи негови позиции към словото.

Колкото и да се променя по стилистическа функция и по смислова значимост, думата има определени, макар и относителни семантични параметри. Честотата на нейната употреба сама по себе си говори за значимостта, която и се придава в текста, в който лайтмотивните думи създават най-голямо сцепление, т.е. те са силно кохерентни, те обуславят единството и силата на художествено въздействие в най-голяма степен. Една таблица от данни за честотата на лайтмотивните думи ще бъде показателна сама по себе си за отношението към тях на Д.Дебелянов в неговата поезия. Изхождайки от тази таблица, ние можем по-нататък да анализираме отделните думи и да покажем какъв смислов пълнеж и каква стилистична функция имат тези думи, 25 на брой, с честота до 20 словоупотреби, в конкретния текст:

Таблица на лайтмотивните думи и на тяхната честота

1. <i>Нощ</i> и нейните производни <i>нощен, среднощен, полунощен, полунощ, презнощ</i>	– 70 пъти
2. <i>Ден</i>	– 64 пъти
3. <i>Сън</i> с производните <i>сънен, сънувам, сънуван</i>	– 45 пъти
4. <i>Тъмен</i> и еднокоренните <i>тъмина и стъмен</i>	– 42 пъти
5. <i>Светъл</i> и <i>светлина</i>	– 38 пъти
6. <i>Радост</i> и еднокоренните <i>радостен, радвам се</i>	– 34 пъти
7. <i>душаядух</i>	– 34 пъти
8. <i>Спомен</i> и еднокоренните <i>помня, спомням, припомням</i>	– 32 пъти
9. <i>Тих</i> и <i>тишина</i>	– 31 път
10. <i>Вечен</i> и еднокоренните <i>век, вековен, всевечен, предвечен, навеки</i>	– 30 пъти
11. <i>Смърт</i> и еднокоренните <i>мъртвило, предсмъртен, смъртен, мъртъв</i>	– 30 пъти

Stylistyka II

12. <i>Цветя</i> и еднокоренните <i>цъфти</i> и <i>белоцветен</i>	– 29 пъти
13. <i>Злато</i> и еднокоренните <i>златен</i> , <i>позлата</i> и <i>златолунен</i>	– 28 пъти
14. <i>Сърце</i>	– 26 пъти
15. <i>Път</i>	– 26 пъти
16. <i>Слънце</i> и еднокоренните <i>слънчев</i> и <i>слънчоглед</i>	– 26 пъти
17. <i>Пролет</i> и производното <i>пролетен</i>	– 26 пъти
18. <i>Любов</i> и еднокоренното <i>любя</i>	– 25 пъти
19. <i>Лъчя/луч</i> и еднокоренното <i>лучезарен</i>	– 24 пъти
20. <i>Мечта</i>	– 23 пъти
21. <i>Черен</i>	– 21 пъти
22. <i>Морен</i> и <i>Морна</i>	– 20 пъти
23. <i>Сладък</i> и еднокоренните <i>сладост</i> , <i>сладостен</i> и <i>сладичък</i>	– 20 пъти
24. <i>Живот</i>	– 20 пъти
25. <i>Звезда</i> и еднокоренните <i>звездица</i> и <i>звезден</i>	– 20 пъти
всичко	– 804 пъти

Както се вижда, тези лайтмотивни думи представляват един значителен словесен капитал поезията на Д.Дебелянов и характеризират главните образи, към които той проявява явно предпочитание. Разбира се, че има и други думи с по-малка употреба от посочените в таблицата, но и те също слагат забележим отпечатък върху поетичната картина, обогатявайки я с нови багри. Тук трябва да споменем подобни думи като: *нов* – 12 пъти, *печал/печален* – 12, *бял* – 12, *небе* – 12, *щастие/щастлив* – 12, *сълзи* – 12, *луна/месец* – 11, *блян* – 10, *девствен* – 9, *надежда* – 9, *царствен* – 8, *гроб* – 8, *храм* – 7, *дървеса* – 6 и т.н.

Д.Дебелянов принадлежи на своето време, кагато романтизмът и символизмът властвуват в европейската и в българската поезия. Затуй известен брой думи носят печата на тези литературни течения и в поезията на Дебелянов, макар той да не губи своето чувство за реално присъствие и световъзприемане на съвременния му живот. Любими думи от речника на символистите са например: *сън*, *злато*, *звезда*, *морен*, *цветя*, *зора*, *чертог*, *олтар*, *пурпурен*, *блуден*, *блян*, *златострунен*, *спомен*, *дървеса*, *небеса* и др., които насищат поетичната вселена и на Д.Дебелянов. Ср.: *зора огнест-*

руйна (86)¹, вихрите метежни (90), моя скъп олтар (91), бряг във пурпурна позлата (92), един чертог старинен (118), коса дълбокорунна (122), лилейна снага (123), надвластна тъга (123), румена девственост (123), из чертога заспал (123), дивен взор (122), блудна мрачина (129), безнадеждните юдоли (137) и др.под.

И все пак в най-вълнуващите стихотворения като *Да се завърнеш в бащината къща*, *Помниш ли, помниш ли тихия двор*, *Един убит*, особено в баталните стихове, поетът създава потресаващи реални картини, които остават вечни в нашата поезия с великата любов към роден дом и скъпа майка, с хуманизма и със съчувствието към жертвите от безпощадната война, в която и самият той е жертва.

Разбира се, че думите, макар сами по себе си, особено поетичните слова, да имат своя определена значимост и смислов ореол, живеят и менят своите конотации не изолирано, а в контекста на стихотворното цяло. Още на равнище словосъчетателност те засилват своята образност и полисемантичност, носейки печата на авторовата личност и неизмеримо обогатявайки художествената идея. Това особено важи за лайтмотивните думи, които естествено не се разпределят равномерно в поетичните произведения, а се повтарят сгъстено в отделни стихотворения, за да се намагнитват и разширяват смислово и по ефект на въздействие върху съзнанието на читателя.

Както се вижда от представената таблица, особено важно място в поезията на Д.Дебелянов заемат лайтмотивните думи, изразяващи времеви категории *нощ* и *ден*, които естествено придобиват символично значение, бидейки много често индивидуализирани и метафоризирани. *Нощта* е любима темпорална дума за всички символисти, които виждат в нея източник на зло, отчаяние, на съмнения и колебания, на кошмарни сънища, на дълбоки тайни, на оценка за извършеното и преживяното през деня, на неосъществими блянове. Да си спомним и изумителното по философска глъбина класическо стихотворение на П.Яворов *Нощ*, което е обект на многобройни изследвания. Но за *нощта* Д.Дебелянов намира и много светли епитети в зависимост от изразяваните чувства. В един случай тя е *жадувана* (143), източник на *сласт и мирен сън* (148), *златолунна нощ* (43), дори *лукава* (69), *сладосънна* (85), но много

1 , По-нататък в статията примерите от Дебелянов 1970 том се отбелязват в скобки със страницата, от която са взети.

по-често тя е *потайна* (29), *мълчалива* (33), *тъмна* (38), *тайнствена* (52), *скръбна* (77), *пустинна* (97), *неверна* (97,98), *робска* (103), *печална и строга* (128), *мрачна* (141) и др. Поетът я индивидуализира и влиза в диалог с нея като с жива, оплаквайки се от нея на самата нея с думите: *О, нощ на поруганите корени, я О, нощ на поруганите скрижали, я самотна, безнадеждна, бди над мен!* (111).

Естествено е да се очаква, че антонимичната темпорална дума *ден* ще има по-оптимистично звучене и ще бъде съчетавана с по-светли епитети, ще бъде източник на светлина в прекия и преносен смисъл, напр.: *ден слънчев* (36), *морний ден* (39), *царствений ден* (41), *чаровний* (47), *светли дни* (57), *златний ден* (61,61,66), *всевечен* (78), *дни светлосмирени* (86), *ден за химни* (104), *бликналия ден* (144), *в ден за вихрени победи* (151).

Но и през деня настроението на лирическия герой може да бъде мрачно, което намира израз в определителите на *ден*. Ср.: *безплодний шумен ден* (59), *безутешни дни* (106), *безпросветен страшен ден* (137), *бяха скръбни мойте детски дни* (138) и др. Разбира се, че относителното тегло на отрицателните определители по отношение на *ден* е обратно пропорционално на случаите с думата *нощ*.

Може да се каже с положителност, че времето чрез *нощ* и *ден* постоянно присъства разбира се като художествено време почти във всички стихотворения на Д.Дебелянов.

От годишните времена любимо време на поета е *пролетта* която като дума по начало има поетичен ореол. Другите годишни времена почти не се забелязват в стихотворенията на Д.Дебелянов – те имат само по явяколко словоупотребни, по-скоро думата *зима* като ярък изразител на отрицателни чувства. Ср. *за зима : люта* (59), *злокобната* (62), *виелици зимни* (68). В същото време *пролетта* е активен носител на най-светли чувства и настроения и сама по себе си, и в подходяща оптимистична словосъчетателност, напр.: *цветна пролет* (52), *пробудената пролет* (67), *пролет-въшебница*, *пролет-мечта* (70), *пролет радостна* (76), *пролетни зари* (84), *първата пролет щастлива* (84), *Венците на пролети китни* (88), *въшебна пролет* (107), *светлата пролетна радост* (107), *нетленна пролет* (144) и др.

Като говорим за времеви експликатори, необходимо е да споменем и думата *сън* с нейните производни, която е свързана с *нощта* предимно и намеква косвенно за времето на рисуваната поетична картина. *Съни-*

щата са често явление в поезията на символистите, които възприемат живота като сън. Сънищата естествено отразяват всякакви преживявания на лирическият герой и затуй могат да бъдат както с положителна, така и с отрицателна експресия, а така също могат да са свързани с различни картини, виждани в сънно състояние. Сравни от една страна: *сладостен сън* (42), *сън ароматен* (52), *златин сънища* (67), *сладосънна нощ* (85), *сладък сън* (109) и др., но, от друга страна: *тежък сън* (72,73), *о, сънища неверни* (79), *безнадежен сън* (111). Думата *сън* може да участва в поетични метафори с висока образност като: *сънищата звезден миг поеха* (143), *оглеждат своя сън безсънни дървеса* (118). Миналото, спомените за скъпи места и за обчини хора поетът също представя като сън. В знаменитото стихотворение *Помниш ли, помниш ли тихия двор* тройният *сън* изразява скръбните чувства на лирическият герой, за когото миналото се е променило и е изгубило тази привлекателност и тази романтичност, с които се е отличавало през детинството, затуй той предпочита то да остане в съзнанието и да се преживява като сън за щастливи мигове. Ср.: *сън е бил, сън е бил тихия двор, /сън са били белоцветните вишни!* (134). Не е случайно и времето на спомагателния глагол – отдавна минало свършено, което най-добре дава илюзия, че споменът се е превърнал в нереален сън.

Друга лайтмотивна дума с времево значение е *вечен* с нейните еднокоренни думи *вековен, век, вечност*. Чрез нея поетът мечтае да вижда винаги най-светли картини, да бъдат те негови постоянни спътници, неразделни любими образи. Сп.: *вечно щастие* (38), *Вечна красота* (38,97), *вечния мир* (44), *вечния ден* (44), *вечната младост и вечния мир* (52), *все вечните мощни зари* (57), *вечно в лъчи* (62), *вечността ни венчава* (62), *Сили вечно млади* (95), *ще слави вечно* (109) и др. Но и тук могат да се открият словосъчетания с отрицателна експресия, чрез които се изразява отчаяние от безсмъртното зло, напр.: *вечния мрак* (69), *вековни, неспирни борби* (80), *навеки сляп, навеки глух* (99), *нощта вековна* (144), *вековний враг* (179), *забрава вечна* (203) и др.

Също времеви характер има и думата *спомен/ помня*, която винаги свидетелствува за картина от миналото. Тази дума, както и много други от дадените лайтмотивни думи, е любима в поезията на романтици и символисти, чийто поглед най-често е обърнат към вече преживяното, към събития и образи от детинството и ранната младост. И тази дума естествено може да има светла или мрачна обаятелност и да експлицира

разнообрази чувства. Споменът може да бъде и *далечен* (49,51), *светлий* (62), *споменът за она слънчев кът* (147), но можем да срещнем и *спомени горки* (70), *споменът ридай* (74), *Спомен тъмен тревожно сени радостта ми* (84), дори *позорний спомен* (121), *спомени лишни* (134,134,134), *ненужен спомен* (153).

Така че има думи, които получават противоположна тоналност в поезията на Д.Дебелянов, но ако трябва да посочим лйтмотивни думи, групирани по светла или мрачна тоналност, то към първата група ще принадлежат думите *светъл, светлина, /ден, радост, тих, и тишина, цветя, злато, пролет, любов я любя, мечта, морен, сладък и звезда*, т.е. много повече от половината са ярко обагрени по начало думи по тоналност, докато към втората група ще отнесем думите *нощ, тъмен, смърт, черен*, което означава, че отношението е дванадесет към четири. Разбира се, че това съотношение е съвсем приблизително, но все пак то дава известна представа за тоналната картина в поетичното царство на Д.Дебелянов.

Сред цветовете епитети ярко изпъква лйтмотивната дума *черен* и нейната посестрима *тъмен*, докато епитетът *бял* е много по-рядък – 12 пъти. Интересно е да се отбележи, че другите багри почти не участвуват в цветовата картина на Дебеляновата поезия. Така думата *розов* се среща само веднъж и то в хумористичното стихотворение *Любов отдалече*, притежавайки проничен смисъл в стиха *днес от нея сто целувки и пликче розово получил...* (169).

Останалите основни цветове като *син* (3 пъти), *червен* (3 пъти), *жълт* (2 пъти) и *зелен* (2 пъти) имат съвсем незабележимо присъствие, което свидетелствува, че цветовата картина в поезията на Д.Дебелянов е контрастна между тъмния и светлия цветове, които имат най-голяма смислова изразителност, влизайки в най-различно словесно обкръжение и получавайки преди всичко преносно значение. Ср.: *горестта черна* (71), *на смъртта под черний зев* (90), *на робска нощ под свода черен* (103), *черната умора* (106), *в неволя черна* (152), дори *черните пожари* (104). Същото се отнася и за *тъмен*, който също може да има пряко и преносно значение и да изразява скръбни чувства, напр.: *в блянове тъмни* (49), *дух тъмен и приказки тъмни шепти* (52), *тъмни небеса* (63), *съмнения тъмни* (70), *спомен тъмен* (84), *тъмни срещи* (92), *тъмна жал* (113), *тъмна скръб* (186) и др.

Естествено, че светлите багри изразяват радост и въодушевление от красотите в света, които поетът вижда с грейнал поглед и лекокрило настроение и в *белите цветя*, и в *сонм ангели бяли* (49), и в *златните листа* (38), и в *златолунна нощ* (43), и в *златни мечти* (54), и в *призвездни висоти* (75), и във *венците звездни* (129), и в *ранните цветя* (60), и във *възлюбена мечта* (61), и в *сънни небосклони* (32), и в *душата девствена* (49), и в *лучезарните предели* (67), и в *слънцето златно* (92) и т.н. и т.п.

В тези и в неизброимо много още оригинални словосъчетания преди всичко с метафоричен облик се вижда великото умение на поета да открива хубавото и да го изразява неповторимо майсторство. Може да се каже, че скръбта, тихата печал, негативното настроение поради неизчезващото зло са временни спътници на поета, докато радостта от живота, от цветята и пролетта, от слънцето и луната, от светлата мечта и от възшебния блян са неговото основно и естествено на духа. Сам поетът доказва най-убедително своето могъщо към светлината в стихотворението *Светъл спомен*, където той изрича своето верую особено в стиховете:

*Аз съм вечно в цветя,
сляп за тъмната нощ и злокобната зима* (62).

Специално внимание сред лайтмотивните думи заслужава епитетът *морен*, който е особено характерен за поезията ни от началото на нашия век и най-вече за поезията на символистите, макар и Ив. Вазов да го използва в популярното стихотворение, започващо със стиха *Морен орачът на нивата сееше*. Както и в *Български тълковен речник* (София 1969, с.419), така и у Вазов *морен* е по-поетичната форма на *уморен*, но притежава и някои отличителни, трудно уловими семи, по-различна валентност. Ср. у Д.Дебелянов: *морната памет* (101), *впил морен поглед* (106), *морните криле* (112), *морна вечер* (116), *морната земя* (142) и др. Поетът дори субективизира тази дума и се обръща към нея с главна в женски род: *О, Морна, Морна, в буря скършен зляк* (114). Очевидно в *морен* подтекстово присъствуват смислови намеци и за нещо *леко, почиващо си, мечтателно, тъжно-приятно*. Това богатство от смислови алюзии правят тази дума особено привлекателна за поетите-символисти и романтици, чийто индикатор тя представлява.

Душата и *сърцето* са вместилище на всякакви чувства и преживявания. Поетът сякаш възприема света направо чрез *сърцето* и го преживява, доосмисля в *душата* и си. Двете думи заемат главно място в поезията въобще, но те са обект на особено внимание в поезията на романтици и символисти, в това число разбира се и в поетичната държава на Д.Дебелянов. И *душата* в неговите затрогващи стихове може да бъде *морна* (100), *разнолика, нестройна* (86), да *заспива в златний skut на вечността* (39), да *се вслушва* (49), да е *девствена* (43), да *плаче* (40), да изпитва *трепет сладък* (159), да бъде *ранена* (206), да бъде обхваната от *страшен мрак* (34). *Сърцето* пък може да е *страдно* (33,85), да преживява *нестихналата жал* (87). Любимата поетът назовава *най-скъпа за моето сърце* (33,94). Чрез *сърцето* поетът изказва най-съкровени и силни чувства, то замества най-често Аз-а на лирическия герой, за да посочи, че то преживява радостите и скърбите дори мимо волята на неговия носител.

В удивителната поезия на Д.Дебелянов всичко живее и диша по неповторим начин. Дори *тишината* може да бъде *звънка и плаха* (146), *пълна с бури* (99, но също така да се характеризира и като *мъртва* (32), *ненарушима* (65) *гробовна* (171). Тя дори се одухотворява и индивидуализира в стиховете *Тишината ли пожали я своята пръвна яснота* (119).

Каквото и да възпява в своята безсмъртна поезия Д.Дебелянов, всеки образ блести от първозданна красота, разкрива непознати страни на предмети и явления и съдържа огромен смислов подтекст. Разгледаните лайтмотивни думи, ярко светещи върху поетичния светло-тъмен и безкрайно привлекателен небосклон на обичния от цял народ поет Димчо Дебелянов, дават малка, но реална представа за преобладаващите художествени образи и багри в неговата нивга неуувахваща поетична вселена.

Литература

Блок А., 1930; *Записные книжки Александра Блока*, Ленинград.

Власов М., 1971, *Из наблюдений над стилем Н.А.Некрасова*, „Русский язык в школе”, №6.

Дебелянов Д., 1970, Съчинения в два тома, София, т.1.

Дюбуа Ж., Ф.Эделин, Ж.-М.Клинкенберг, Ф.Мэнге, Ф.Пир, А.Трианон, 1986, *Общая риторика* Москва.

Петров З., 1970, *Безволевиет владетел на спомените* Дебелянов 1970.

Попов К., 1970, *Идейно-художествената роля на лексикалния повтор в поезията на Христо Ботев. Христо Ботев. Нови изследвания*, София.

Leading Words in the Poetry of Dimcho Debelianov

Dimcho Debelianov was one of the most tender Bulgarian poets. He was just 29 years old when he was killed in the First World War and his poetry is full of dreams for beauty, sun beams and spring flowers, masterfully opposed to the dark side of life – parting with his lovely mother and home. Romance and reality merge to create new poetical reality, touching anyone's heart.

Leading words in this poetry are a subject of particular interest, constructing its basis. These words are strongly coherent throughout his 130 poems and their analysis could lead to some interesting general conclusions: D. Debelianov prefers antonyms, namely, *night – day, dark – light, death – life*, but, also, his poetry is dominated by words typical for the romanticism and symbolism from the early XX century: *dream, reverie, weary, beam*, etc. Briefly, the character of the leading words shows that grief and despair are only temporary feelings, whereas the happiness from life, flowers, sun and moon, dreams and reverie dominate in the poetry of D. Debelianov.